

Розділ VI

ІСТОРИЧНЕ ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 726.825:726.84:7.025.4:355.48

Д. В. КЕПІН

МУЗЕЙ-МЕМОРІАЛ «БУКРИНСЬКИЙ ПЛАЦДАРМ»

У статті розглянута історія створення архітектурно-меморіального комплексу (с. Балико-Щучинка Кагарлицького району Київської обл.), який увічнею подвиг радянських військ у період Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років під час форсування Дніпра і створенні Букринського плацдарму в 1943 р. Розглянуті події, яким присвячений меморіал. Проведений аналіз сучасного стану збереженості музейного комплексу. Подано відповідні рекомендації.

Ключові слова: меморіал, плацдарм, збереження, Велика Вітчизняна війна радянського народу 1941–1945 років.

Серед об'єктів культурної спадщини вирізняються пам'ятки історії. У свою чергу дослідники такі пам'ятки поділяють на 2 групи: нерухомі та пам'ятні знаки [1].

Пам'ятки монументального мистецтва, які увічнюють події, пов'язані з подіями Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років, споруджені в Україні у багатьох населених пунктах. Нині багато з них потребує проведення реставраційних та інших видів робіт, які б подовжили їхнє життя. Також трапляються випадки пошкодження меморіалів і монументів. Ще під час війни 1 квітня 1944 р. була видана Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули в боротьбі за визволення і незалежність Радянської Батьківщини». Відомий російський архітектор, професор О. А. Швидковський свого часу зауважив:

У пам'ятках та меморіальних ансамблях виразно виявляється сучасне ставлення до минулих подій, дається певна оцінка історичних фактів. Історичний досвід завжди слугує сучасності, проте розуміння цього досвіду і мети його використання різні [2].

Серед комплексів, які увічнюють подвиг радянських воїнів Воронезького фронту (з 20 жовтня

1943 р. 1-го Українського, командувач – генерал армії М.Ф. Ватутін) під час форсування Дніпра й створення Букринського плацдарму, є меморіал у с. Балико-Щучинка Кагарлицького району Київської обл., відкритий 3 травня 1985 р. [3].

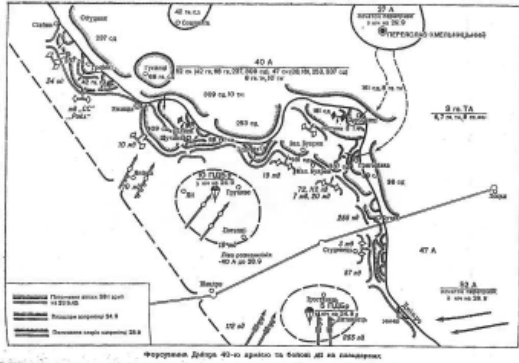
Тож, метою даної статті є розгляд історії створення й сучасного стану цього музейного комплексу.

Необхідно також зупинитися на подіях, яким присвячений меморіал.

Між військовими істориками досі точаться дискусії про межі території, яка отримала назву «Букринський плацдарм», а також характер військових подій, зокрема місць і кількості переправ під час форсування Дніпра, склад і чисельність військ із обох боків, утрат тощо. В цьому відношенні виключний інтерес становлять мемуари безпосередніх учасників тих подій, зокрема маршала Радянського Союзу, двічі Героя Радянського Союзу К.С. Москаленка (1902–1985) (тоді генерал-полковника, командувача військами 40-ї армії; з 27 жовтня – командувача 38-ї армії); генерала-майора танкових військ запасу, Героя Радянського Союзу К.О. Малигіна (1905–1990) (тоді командувача 9-го механізованого корпусу 10-го танкового корпусу 3-ї гвардійської танкової армії); генерал-лейтенанта танкових військ у відставці, Героя Радянського Союзу М.К. Шапошнікова (1906–1994) (тоді полковника, командувача 178-ї танкової бригади 40-ї армії) [4].

Створення Букринського плацдарму було складовою наступальної операції радянських військ «Битва за Дніпро» (серпень–грудень 1943 р.), метою якої було визволення від німецьких військ Лівобережної України та форсування Дніпра. Крім військ Воронежського фронту, в операції брали участь підрозділи Центрального (з 20 жовтня – Білоруського, командувач – генерал армії К.К. Рокосовський), Степового (з 20 жовтня – 2-й Український, командувач – генерал армії І.С. Конев), Південно-Західного (з 20 жовтня – 3-й Український, командувач – генерал армії Р.Я. Малиновський) і Південного (з 20 жовтня – 4-й Український, командувач – генерал армії Ф.І. Толбухін) фронтів. Битва за Дніпро поділяється на 2 етапи: серпень–вересень і жовтень–грудень 1943 р. [5].

Щоб зупинити наступ радянських військ, А. Гітлер 11 серпня 1943 р. видав наказ про будівництво «Східного валу» («Ostwall») – стратегічного оборонного рубежу, який на осінь 1943 р. проходив уздовж лінії р. Нарва –

Обговорення проекту скульптурних композицій меморіалу в художній майстерні В.І. Зноби. Фото з архіву Київської обласної організації УТОПІК. 1982 р. Перший ліворуч – В.І. Зноба, поруч – Б.В. Колосок, на передньому плані, у центрі П.Т. Тронько.

Псков – Вітебськ – Орша – р. Сож – середня течія Дніпра – р. Молочна.

12 серпня 1943 р. радянська Ставка Верховного Головнокомандуючого (далі – СВГК) дала завдання військам Воронежського фронту після розгрому німецьких військ у районі Харкова, розвиваючи наступ у напрямку Полтава–Кременчук, вийти до р. Дніпро та заволодіти там переправами. Вихід до Дніпра з'єднань фронту планувався на 26–27 вересня, а головних сил загаль-

новійськових армій – на 1–5 жовтня.

Розпорядженням СВГК 6 вересня 1943 р. було змінено напрямок наступальних дій Воронежського фронту, кінцевою метою яких тепер було оволодіння та звільнення Києва. Згідно з указівками СВГК, заступник Верховного Головнокомандуючого маршал Радянського Союзу Г.К. Жуков і командувач Воронежським фронтом генерал армії М.Ф. Ватутін розробили план наступальної операції на Київському напрямі. Як свідчить К.С. Москаленко (це підтверджується наведеними у його спогадах архівними документами), виходячи з конкретної ситуації, яка склалася на фронті, 19 вересня М.Ф. Ватутін дав бойове розпорядження командармам 3-ї гвардійської танкової армії, 38-ї армії та 40-ї армії вийти до р. Дніпро не пізніше 22 вересня 1943 р.

У районі букринського закруту, що в 80 км південніше Києва, форсувати Дніпро належало військам 40-ї та 3-ї гвардійської танкової армій (командувач – генерал-лейтенант танкових військ П.С. Рибалко). Також у цьому районі брали участь в операції частини та з'єднання 27-ї та 47-ї армій [6]. Назва «Букринський плацдарм» дана за назвами сіл Великий та Малий Букрин (Миронівський район Київської обл.), які розташовані за Дніпром, на захід від сучасного м. Переяслав-Хмельницький і на південний схід м. Ржищев (Кагарлицький район Київської обл.), де р. Дніпро круто завертає на схід, створюючи великий виступ – власне «букринський закрут» [7]. На основі аналізу спогадів учасників боїв на Букринському плацдармі й аналізу військових карт, вважаємо, що під поняттям «Букринський плацдарм» розумілася територія, до якої входило декілька населених пунктів сучасних Миронівського, Кагарлицького райо-

нів Київської обл. та Канівського району Черкаської обл.

У другій половині 21 вересня з партизанами 8-го з'єднання партизанських загонів ім. В.О. Чапаєва (командир І.К. Примак), який діяв із червня 1943 р. на ділянці між Ржищевим і Канєвим, зустрілися передові частини 69-ї гвардійської механізованої бригади 9-го механізованого корпусу. Наприкінці дня розпочалося форсування Дніпра. В ніч проти 22 вересня було зайня-

Пам'яткоохоронний знак давньоруського городища Чучин на території меморіалу.

те с. Зарубинці. Одночасно частини 40-ї та 3-ї гвардійської танкової армії захопили с. Григорівку. Це поклало початок створенню Букринського плацдарму. За підписом К.С. Москаленка, начальника штабу 40-ї армії генерал-майора Батюні та члена Військової ради 40-ї армії генерал-майора К.В. Крайнюкова, 23 вересня 1943 р. було направлено «Бойове донесення командування 40-ї армії Військовій Раді Воронежського фронту про вихід частин і з'єднань на лівий берег Дніпра та форсування ріки на окремих ділянках у районі Стайки та Ржищева південніше Букрина». Тут, зокрема, повідомлялося:

47-й стрілецький корпус вийшов на лівий берег р. Дніпро. 253-я стрілецька дивізія однієї стрілкової роти форсувала р. Дніпро у районі Балико-Щучинки, двома стрілковими ротами у районі Ходорова й опанувала цими пунктами.

У своїх спогадах М.К. Шапошніков зазначає, що на правий берег Дніпра в районі Балико-Щучинка 26 вересня переправилися перші 5 легких танків із командиром танкової роти Ф.З. Шаріповим зі складу 183-ї бригади, якою командував майор М.В. Ковальов. Остаточно заволодіти с. Баликою вдалося тільки наприкінці 30 вересня. У ніч проти 24 вересня північніше та південніше Канєва було здійснено невелике десантування 3-ї повітрянодесантної бригади та підрозділу 5-ї повітрянодесантної бригади [8].

На одному з поромів у район Ходорова 26 вересня переправилися К.С. Москаленко, П.С. Рибалко, К.В. Крайнюков, генерал-майор танкових військ С.І. Мельніков (член Військової ради 3-ї гвардійської танкової армії), а також невелика група офіцерів оперативних і розвідувальних відділів.

Станом на 30 вересня плацдарм мав у довжину 11 км, у глибину – 6 км (за Р.Г. Нестеровим; за даними К.О. Малигіна, загальна площа плацдарму сягала 80 км). Німецькі війська були зосереджені на п'ятдесятип'ятикілометровій ділянці правого берегу Дніпра від Ржищева до Канєва й склали 10 дивізій, з них 5 танкових і 2 моторизовані. Зазначимо, що бої за втримання плацдарму були дуже виснажливі та кровопролитні. Окремі населені пункти і висоти

Пам'ятний знак при вході до меморіалу.

декілька разів переходили з одних рук до інших.

СВГК відводила Букринському плацдарму стратегічне значення в оволодінні Києвом. У жовтні 1943 р. двічі були спроби наступу радянських військ (12–15 і 21–23 жовтня), але вони успіху не мали. Військам не вдалося прорвати міцну оборону противника. Як зазначали К.С. Москаленко, П.С. Рибалко, К.О. Малигін, М.К. Шапошніков,

А.Г. Кравченко, рельєф місцевості не дозволяв використовувати танки й артилерію [9]. У даному контексті доцільно навести думку К.К. Рокосовського:

15 вересня після нетривалого бою війська Черняховського визволили Ніжин.

Шлях на Київ був відкритий <...> Ми могли нанести удар у фланг ворожому угрупованню, яке вело бої проти військ правого крила Воронежського фронту й стримувало їх просування. Тим самим ми не дали б ворогу відводити війська за Дніпро, сприяли б просуванню сусіда, можливо спільними зусиллями нам вдалося б оволодіти Києвом. Моя пропозиція обговорювалася, проте не була прийнята [10].

Зважаючи на невдалі спроби наступу з Букринського плацдарму, 24 жовтня 1943 р. Ставка ВГК дала директиву представнику СВГК Г.К. Жукову та М.Ф. Ватугіну про перегруповання військ 1-го Українського фронту, в т.ч. 3-ї гвардійської танкової армії. Перегрупування 3-ї гвардійської танкової армії розпочалося таємно від ворога в ніч з 25 на 26 жовтня. Як це відбувалося, згадував П.С. Рибалко:

У цілях потайливості відходу танкового з'єднання з букринського плацдарму та перекидання його у новий район зосередження, були прийняті заходи ретельного маскування. На плацдармі були залишені КП з'єднання та декілька радіостанцій. Усі вони продовжували свою звичайну роботу, дезінформуючи противника. Замість знятих із займаних позицій танків на вогневих позиціях побудували макети з дерева та землі. На вогневих позиціях були зроблені макети гармат. Рух танків і автомашин у бік майбутнього маршу дозволявся тільки в нічний час, зі збереженням світломаскування. Ретельне маскування відбувалося й у районі нового зосередження. Нельотна погода в дні нашого перекидання сприяла збереженню в таємниці підготовки нового наступу. Прийнятими заходами ми обдурили противника, змусивши його авіацію впродовж тижня бомбардувати наші залишені позиції.

Про цю операцію також інформує К.С. Москаленко:

Щоб приховати від противника відхід з букринського плацдарму на північ танкової армії й артилерії підсилення, 40, 27 і 47-а армія виготовили та розставили у своїх смугах оборони велику кількість макетів танків і гармат. Зроблено це було настільки майстерно, що по скупченню цих макетів ворожа авіація й артиле-

рія старанно завдавала ударів аж до переходу наших військ у наступ на північ від Києва. До цього моменту й радіостанції частин, що відійшли, працювали з тим же навантаженням на попередніх місцях дислокації.

Командувач фронтом 25 жовтня о 18.30 дав наступний наказ 3-й гвардійській танковій армії: «З насуванням темряви 25 жовтня почати виведення частин з Букринського плацдарму на східний берег річки Дніпро й зосереджуватися до кінця 30 жовтня північніше міста Києва, у районі Лебедів Хутір, Вища та Нижня Дубечня, Сваром'є, за готовності розпочати переправу через Дніпро». Ще з 2 до 13 жовтня у районі с. Козинці інженерні частини та підрозділи 3-ї гвардійської танкової армії під керівництвом військового інженера 1-го рангу А.В. Топальського збудували низьководний пальовий міст довжиною 635 м, при глибині річки 6–8 м, під вантажі до 30 т. У ніч проти 27 жовтня почали рух з'єднання танкової армії на Лютізький плацдарм (30 км північніше Києва). О 5 годин ранку 28 жовтня мостом були переправлені всі танки та самохідно-артилерійські установки армії, а також інше спорядження, особистий склад і 13-а артилерійська дивізія [11].

Отже, Букринський плацдарм став допоміжним у Київській наступальній операції (3–13 листопада 1943 р.), проведеної військами 1-го Українського фронту з Лютізького плацдарму, який почав створюватися в ніч проти 26 вересня під час форсування Дніпра у районі с. Лютіж передовими частинами 167-ї та 240-ї стрілецьких дивізій 38-ї армії (командувач генерал-лейтенант Н.Є. Чибісов). Успішному створенні цього плацдарму сприяли також дії 5-го гвардійського танкового корпусу (командувач генерал-лейтенант танкових військ А.Г. Кравченко).

На Букринському плацдармі залишалися 40-а армія (командувач генерал-лейтенант П.Ф. Жмаченко) та 27-а армія (командувач генерал-лейтенант С.Г. Трофименко). З 1 листопада вони перейшли у наступ.

Головного удару було завдано 3 листопада з Лютізького плац-

Скульптура воїна.

дарму, результатом якого стало звільнення Києва від німецьких загарбників 6 листопада. 7 січня 1944 р. були звільнені Ржищев і Кагарлик, а 10 січня військами 40-ї армії зайнято с. Уляники [12].

За самопожертвування та героїзм, проявлені під час форсування Дніпра й у боях на обох київських плацдармах станом на 1 березня 1944 р., 2438 воїнів усіх родів військ Центрального (Білоруського), 1-го, 2-го та 3-го Українського фронтів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

За полковником Н. Єрьоміним на початок Київської наступальної операції чисельний склад 1-го Українського фронту становив 404315 чоловік [13].

В узагальнюючому виданні російських істориків наводяться наступні дані: на 10 вересня 1943 р. Воронезький фронт мав 338870 людей, на 10 жовтня 1943 р. – 411686 людей, на 31 жовтня 1-й Український фронт мав 398682 людей, на 15 листопада 381893 людей [14]. В іншому виданні наведено такі цифри: на Букринському плацдармі станом на 12 жовтня 1943 р. Воронезький фронт мав 185960 чоловік. Після 24 жовтня безповоротні втрати (загиблі) склали 6498 чоловік, санітарні втрати (поранені) 21440 чоловік; усього – 27938 чоловік [15]. Поширеними у військовій літературі 1960–1980-х років були наведені шойно дані станом на 1 листопада 1943 р. щодо кількості військ із обох боків. Так, київське угруповання німецьких військ у смузі 1-го Українського фронту мало 33 дивізії, що нараховували бл. 500 тис. чоловік, а 1-й Український фронт становив 663 тис. чоловік [16].

Наведемо дані вітчизняних істориків. Згідно І. І. Дерейка, документами зафіксовано втрати частин 1-го Українського фронту під час форсування Дніпра та в боях за плацдарми до 30 вересня. Вони становлять 177504 особи, а за час Київської наступальної операції – 30569 осіб. Включаючи цивільне населення дослідник припускає втрати бл. 417 тис. осіб. Згідно даних М.В. Ковалю, на Букринському плацдармі загинуло бл. 240 тис. солдатів і офіцерів. Одночасно він вважає, що під час форсування Дніпра та боїв на київському напрямі загинуло 417 тис. солдатів і офіцерів. Подібної точки зору дотримується також В.Ю. Король [17]. О.Є. Лисенко у своєму дослідженні наводить кількість загиблих на Букринському плацдармі в 40 тис. осіб. А колишній директор Музею бойової слави у с. Балико-Щучинці (нині голова сільради) М.Д. Берест, спираючись на архівні матеріали, вважає, що під час створення Букринського плацдарму загинуло щонайменше 150 тис. осіб [18]. Зазначимо, що наведені цифри не є остаточними. Дослідження у цьому напрямі тривають.

Уже в 1950-х роках Генеральний штаб Міністерства оборони СРСР запропонував спорудити монумент, котрий увічнював би подвиг радянських військ під час форсування Дніпра й створенні Букринського плацдарму. В червні 1960 р. цьому питанню було присвячено засідання Ради Міністрів УРСР та партійного керівництва республіки. 13 серпня 1974 р. уряд УРСР розглянув кон-

кретно питання про спорудження «Монумента на честь подвигів радянських воїнів у боях при форсуванні Дніпра та на Букринському плацдармі» з відповідною постановою. Спорудити архітектурно-меморіальний комплекс вирішено було на околицях с. Балико-Щучинка, в районі висоти 195,7.

Одночасно з цими подіями, секція військово-історичних пам'яток Республіканського

Правий горельєф.

правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПІК) до 30-річчя перемоги підготувала пропозиції щодо створення Поясу Слави міста-героя Києва [19].

Проектування комплексу доручили скульптору, народному художнику УРСР В.І. Знобі (1929–2006), архітекторам – заслуженому архітектору РРФСР Ю.П. Платонову, С.А. Захарову, В.О. Корневу. Військовим консультантом виступив полковник В.В. Білодід. Як згадував В.І. Зноба, під час роботи над створенням скульптур, яка тривала 13 років, він зустрічався з учасниками подій на плацдармі. В 1996 р. скульптору за виконання цих робіт була присуджена Національна премія ім. Т.Г. Шевченка. В обговоренні проекту створення ансамблю безпосередню участь брав академік АН УРСР П.Т. Тронько (1914–2011) (тоді Голова УТОПІК) (рис. 2). Частково фінансування комплексу здійснювалось коштом УТОПІК.

На урочистому відкритті меморіалу був присутній учасник тих подій, Герой Радянського Союзу, колишній командир батальйону з політичної частини 11-ї мотострілецької бригади 40-ї армії О.К. Болбас [20].

26 жовтня 1993 р. Представником Президента України в м. Києві та 28 жовтня Представником Президента України у Київській області було затверджено «Положення про пояс Бойової слави міста-героя Київ». До нього включений і Музей-меморіальний комплекс «Букринський плацдарм». Згідно Указу Президента України від 14 травня 2008 р. цьому музею надано статус національного [21].

Пагорб, на якому споруджено меморіал, є частиною решток давньоруського городища Чучин XI–XIII ст., дослідженого в 1961–1965 роках археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом В.Й. Довженка (рис. 3). У третьому залі «Стародавні східні слов'яни. Київська Русь. Середньовічна епоха» Музею археології Інституту археології НАН України експонується реконструкція – діорама «Давньоруська фортеця Чучин на Дніпрі», створена художником О.В. Казанським. Також у районі меморіалу знайдено артефакти, датовані пізнім енеолітом аби

Лівий горельєф.

«Атака» (висота 5,2 м), обидва горельєфи (висота кожного 3 м), скульптура воїна з прапором (висота з постаментом 33 м), яка є доміантою усього комплексу, схема бойових дій на плацдармі, відлита з чавуну, викарбувані прізвища загиблих на плитах, фігура співця-боєця, що завершує композицію, потребують очищення від наслідків негативного впливу атмосферних опадів. На лівому горельєфі зображений заступник командира 1850-го винищувально-протитанкового полку 40-ї армії капітана В.С. Петрова (1922–2003) (пізніше генерала-лейтенанта, двічі Героя Радянського Союзу), який проявив героїзм під час зайняття висоти 23 вересня 1943 р. у районі с. Балико-Щучинки. Постамент монумента потребує зміцнення, так само, як і деякі архітектурні елементи меморіалу, що обличковані гранітом. Елементи з граніту теж необхідно очищати (рис. 4–8) [23].

Загалом, територія комплексу потребує упорядкування. Необхідно замінити недіючі пошкоджені ліхтарні стовпи, зміцнити чи замінити головні дерев'яні сходи, поновити вічний вогонь. Бажано провести інженерно-геологічну оцінку стану пагорбу, адже води Канівського водосховища розмивають берег, що загрожує зсуву одного зі схилів пагорбу (періодично відбувається бічна ерозія). Всі ці заходи можливі лише при належному державному фінансуванні.

За даними П.Т. Тронька та Г.І. Серебрякова, на території меморіалу в спільній могилі поховано 3007 радянських воїнів, серед них – 112 Героїв Радянського Союзу. В інших джерелах наводяться дані про понад 2 тис. похованих, у т.ч. чотирьох Героїв Радянського Союзу. До сьогодні проводяться перепоховання щойновиявлених останків загиблих. Одне з найбільших відбулося 19 жовтня 2009 р. [24].

У м. Переяслав-Хмельницький із 1975 р. діє музей-діорама «Штурм Дніпра в районі Переяслав-Хмельницького і створення Букринського плацдарму». Вона розташована у Вознесенському соборі XVIII ст. Автори діорами – художники студії ім. Грекова М.Т. Мальцев і М.С. Присєкін відтворили бій біля с. Григорівка [25].

добою бронзи, скіфським часом, ранньослов'янським часом (зарубинецька культура).

Територія пагорбу включена до Ландшафтного заказника місцевого значення «Ржищівський». Заказник займає площу 1712 га у Кагарлицькому районі [22].

24 липня 2011 р. автором даного дослідження проведено обстеження стану збереження меморіалу. Бронзові скульптурні групи

З метою поліпшення відвідання меморіального комплексу з Києва необхідно налагодити регулярне автобусне сполучення із с. Балико-Щучинка. Можна було б організувати одноденну екскурсійну поїздку з одночасним відвідуванням Національного музею-заповідника «Битва за Київ у 1943 р.» у с. Ново-Петрівці Вишгородського району та Букринського плацдарму.

Фрагмент частини меморіалу з чашею вічного вогню.

Таким чином, увічнення подій, пов'язаних із подіями Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років, збереження існуючих і створення нових відповідних музейних комплексів, слугує важливим чинником у вихованні молодого покоління.

Джерела та література

1. Пискова Е., Федорова Л. Нерухомі пам'ятки історії // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – С. 190, 197, 214–215.
2. Швидковський О.А. Памятники борьбы и Победы // Музееведение и охрана памятников. Актуальные проблемы охраны памятников истории и культуры. Обзорная информация. – М., 1976. – С. 5.
3. Букринський плацдарм. Фоторозповідь про меморіальний комплекс у с. Балико-Щучинці Київської області / Вступна стаття В.Ф. Гришечкиної; упорядник І.Р. Стратій. – К.: Мистецтво, 1986. – 32 с.
4. Москаленко К.С. На південно-західному напрямі: У 2 кн. Спогади командарма. – К., 1984. – Кн. 2: 1943 – С. 118–192; Малыгин К.А. В центре боевого порядка. – М., 1986. – С. 74–122; *Він же*. На букринском плацдарме // Военно-исторический журнал (далі – ВИЖ). – 1968. – № 10 (октябрь). – С. 58–63; Шапошников М.К. По зову Родины. – К., 1988. – С. 97–136.
5. Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия / Гл. ред., генерал армии, проф. М.М. Козлов. – М., 1985. – С. 98–100, 117. 332–333; 425; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.: У 3 т. / Назаренко І.Д. (голова). – К., 1968. – Т.2. Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (листопад 1942 р. – 1943 р.). – С. 322–364; *Бережинский В.Г.* Битва за Днепр (25 августа – 23 декабря 1943 года). – К., 2002. – 33 с.
6. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В шести томах / Ред. комиссия: Поспелов П.Н. (председатель). – М., 1961. – Т.3. Коренной перелом в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. – декабрь 1943 г.). – С. 306–344; История Второй мировой войны 1939–1945: В двенадцати томах / Председатель Главной редакционной комиссии А.А. Гречко. – М., 1976. – Т. 7. Завершение коренного перелома в войне. – С. 199–258; *Ракицкий А.* Крушение «Восточного вала» // ВИЖ. – 1973. – № 9. – С. 10–22.
7. *Уткин Г.М.* Штурм «Восточного вала». Освобождение Левобережной Украины и форсирование Днепра. – М., 1967. – С. 114.
8. *Нестеров Р.* Літопис рідного краю. IX. Миронівський район в роки Великої Вітчизняної війни. – Миронівка: МПП «Офорт», 1993. – 114 с.; Дніпр – река Героев. Свидетельства всенародного подвига / Коллектив авт.-сост. Н.И. Луцев (руководитель), П.Я. Добровольский,

- В.А. Замлинский и др.; под общ. ред. В.Н. Немятого. Изд. второе, дополненное. – К., 1988. – С. 124–125; *Шапошников М.К.* Вказана праця. – С. 127.
9. *Нестеров Р.* Літопис рідного краю. IX. Миронівський район в роки Великої Вітчизняної війни. – Миронівка: МПП «Офорт», 1993. – 114 с.; *Малыгин К.А.* В центре боевого порядка... – С. 115–121; *Кравченко А.Г.* На Лютетезком плацдарме // В Большом наступлении. Воспоминания, очерки и документы об освобождении Украины в 1943–1944 гг. – М., 1964. – С. 146.
  10. *Рокоссовский К.К.* Солдатский долг. – М., 1988. – С. 225–227.
  11. *Рыбалко П.* Танки на Днепре // Журнал бронетанковых и механизированных войск. – 1945. – № 10–11. – С. 58–59; История Второй мировой войны 1939–1945: В двенадцати томах / Председатель Главной редакционной комиссии А.А. Гречко. – М., 1976. – Т. 7. Завершение коренного перелома в войне. – С. 335–336; *Москаленко К.С.* Вказана праця. – С. 162–163; 3-я гвардейская танковая: Боевой путь 3-й гвардейской танковой армии / Под ред. генерал-полковника А.М. Зварцева. – М., 1982. – С. 86–134.
  12. Подвиг на вікі: Книга Пам'яті України – місто-герой Київ / Ред. колегія (голова А.І. Тимчик). – К., 2000. – С. 85–93; Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Головна ред. колегія (голова І.О. Герасимов). – К., 2000. – С. 274–286.
  13. *Еронин Н.* Битва в щифрах // ВИЖ. – 1973. – № 9. – С. 45–53.
  14. Битва за Днепр в 1943 г. / Сост. В. Гончаров. – М., 2007. – С. 555, 561, 567, 572.
  15. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание / Г.Ф. Кривошеев, В.А. Андроников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин. – М., 2007. – С. 181.
  16. *Кузнецов Б.И.* На Киевском направлении (к 40-летию освобождения Киева). – М.: Изд-во «Знание», 1983. – 64 с.
  17. *Дерейко І.І.* Лютізький плацдарм // Енциклопедія історія України: У 10 т. / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К., 2009. – Т. 6.: Ла–Мі. – С. 398; *Коваль В.С.* Букринський плацдарм 1943 // Там само. – К., 2003. – Т. 1.: А – В. – С. 399–400; *Він же.* Київська наступальна операція 1943 // Там само. – К., 2007. – Т. 4.: Ка–Ком. – С. 225; *Король В.Ю.* Історія України. Навчальний посібник. – К., 2008. – С. 388–389.
  18. Подвиг на вікі... – С. 137; Безсмертя... – С. 281.
  19. *Трощко П.Т., Войналович В.А.* Увічнена історія України. – К., 1992. – С. 122–176.
  20. Героям битвы за Дніпро // Сільські вісті. – 1985. – 4 травня (№ 103 (13700)). – С. 1; *Фогель З.* Відповідальність художника // Україна. – 1985. – 21 квітня (№ 16 (1472)). – С. 6–7; Героям битвы за Дніпро // Там само. – 1985. – Травень (№ 19 (1475)). – С. 3; Букрин // Пам'ятники України. – 1985. – № 3. – С. 2–3; *Варварецкий Ю.* Символи світлої перемоги // Там само. – 1986. – № 2. – С. 17.
  21. Подвиг на вікі... – С. 788–789.
  22. *Довженко В.Й.* Літописний Чучин // Археологія. – 1964. – Т. XVI. – С. 119–125; *Він же.* Щучинське городище // Археологія Української РСР: У 3 т. – К., 1975. – Т. 3. – С. 281–284; *Кучера М.П., Сухобоков О.В., Беляева С.А. и др.* Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (Археологическая карта). – К., 1984. – С. 69–70; 9–70; *Петрашенко В.О., Козуба В.К.* Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток). – К., 1999. – С. 61–67; Природно-заповідний фонд Київщини / В.І. Петрук, Г.С. Бакіров, М.Н. Гладкий та ін. – К., 2007. – С. 12.
  23. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник / Гл. ред. П.Т. Трощко. – К., 1987. – С. 245.
  24. Памятники боевого братства народов СССР на Украине. Методические рекомендации подготовили академик АН УССР П.Т. Трощко и кандидат исторических наук Г.И. Серебряков. – К., 1989. – С. 17; Подвиг на вікі... – С. 734.
  25. Героям Дніпра. Фоторозповідь про діораму-музей «Штурм Дніпра в районі Переяслав-Хмельницького і створення Букринського плацдарму» у м. Переяслав-Хмельницькому на Київщині / Автор тексту М.М. Малюк. – К.: Мистецтво, 1980. – 16 с.

Кепин Д.В. Музей-мемориал «Букринский плацдарм»

В статье рассмотрена история создания архитектурно-мемориального комплекса (с. Балько-Щучинка Кагарлыкского района Киевской обл.), увековечивающего подвиг советских войск в период Великой Отечественной войны советского народа 1941–1945 гг. при форсировании Днепра и создании Букринского плацдарма в 1943 г. Рассмотрены события, которым посвящен мемориал. Проведен анализ современного состояния сохранности музейного комплекса. Даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: мемориал, плацдарм, сохранение, Великая Отечественная война советского народа 1941–1945 гг.

Kepin D.V. Memorial Museum “Bukryns’kiy Bridgehead”

In this article the history of the architectural memorial complex (village Balyko-Shchutchinka of Kaharlyk District, Kyiv Region) is considered also it is considered the deed of the Soviet Army in the Great Patriotic War of the soviet people 1941–1945 during the crossing of the Dni-pro river and the Bukryns’kiy Bridgehead’ creation in 1943. The events to which the memorial is devoted are considered. The contemporary condition of the museum complex is analysed. The appropriate recommendations are made.

Key words: Memorial, Bridgehead, preservation, Great Patriotic War of the soviet people 1941–1945.

УДК 904:72 : 910.4 «17/18» (477.75)

Г.С. КАУШЛІЄВ

Античні пам’ятки Тавриди у вітчизняній подорожній літературі (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)

Розглянуто історію дослідження пам’яток античності Кримського півострова представниками російської інтелектуальної еліти на зламі XVIII–XIX ст. Здійснено аналіз публіцистичних і наукових творів вітчизняних письменників й учених (В.В. Измайлова, Є.Є. Кюллера, П.І. Сумарокова й інших), які відвідали Тавриду в цей період. Встановлено, що їх дослідження заклали підвалини наукового вивчення давньогрецьких старожитностей Криму. Доведено, що основними об’єктами уваги з боку мандрівників були античні пам’ятки Керченського півострова, Феодосії, Херсонесу.

Ключові слова: подорожня література, Крим, пам’ятокзнавство.

Одним із актуальних завдань сучасного кримознавства є історія вивчення античних старожитностей Тавриди російськими мандрівниками наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. Користуючись науковими та публіцистичними працями вітчизняних вояжерів, що відвідали півострів у цей період, можемо проаналізувати стан давньогрецьких пам’яток Північного Причорномор’я після його інкорпорації до складу Російської імперії. Саме Санкт-Петербурзькі мандрівники виступили першовідкривачами культурних скарбів краю для освіченої столичної публіки. Подорожня літера-